

A POGÁNY ÉS A HÁROM BÖLCS KÖNYVE

(részletek)

Ramon Llull

[...] ¹ Előszó

Mivel sok ideje közösködünk a hitetlenekkel² s hallottuk hamis véleményeiket és tévelygéseiket, s azért, hogy dicsőítsék a mi Urunkat, Istenünket s hogy az örök üdvösség útjára térjenek, én, aki vétekekkel teli, nyomorult, szegény, bűnös, az emberek által megvetett vagyok, méltatlan, hogy nevem e könyvre vagy másikra írva legyen, követve a *Pogány*³ című arab könyvet, minden erőmmel igyekezni akarok, bízva a Magasságosnak segítségével, hogy új módszert s új érveket⁴ kutassak, hogy azok által a tévelygőket a vég nélküli dicsőségre igazíthassam s hogy elkerüljék a végtelen gyötrelmeket. [...]

E könyv négy könyvre oszlik. Az első bizonyítja, hogy Isten létezik s őbenne vannak az első fa virágai,⁵ s hogy van feltámadás. A második könyv a zsidóé, aki bizonyítani kívánja, hogy hite⁶ jobb, mint a keresztényé és a szaracéné. A harmadik a keresztényé, aki bizonyítani kívánja, hogy hite többet ér, mint a zsidóé és a szaracéné. A negyedik a szaracéné, aki bizonyítani kívánja, hogy hite többet ér, mint a zsidóé és a keresztényé.

Isten rendelése szerint úgy esett, hogy egy bizonyos földön volt egy pogány, nagyon bölcs a filozófiában, és töprengett öregségén, a halálon s az evilági örömeikön. A pogánynak nem volt istenismerete, nem hitt a feltámadásban, s nem hitte, hogy halála után bármi is volna.

¹ Llull szokása szerint fohással kezd Isten segedelméért, a könyv címének megnevezésével.

² Llull bizonyosan Mallorcára gondolt, ahol a XIII. század első felében a muszlim népesség a sziget 30–40 %-a; számban kevesebb, de különösen a gazdasági életben igen jelentős volt a zsidó lakosság.

³ Nem azonosított mű; egyesek szerint e mű föl nem maradt korábbi, arab változata, mások Júda Halévi *Széfér ha-Kuzári* (1130–40), Muhammad Sahrasztáni perzsa (vallás)történész (1076?–1153) *A vallások és szekták könyve* c. arab, vagy épp Abélard *Dialogus inter Philosophum, Iudaeum et Christianum* (1141/42) c. latin művére gondolnak. Az írások közel egy időben való keletkezése talán összefüggésben áll azzal, hogy a kereszténység eredményeket ért el az iszlám visszaszorításában Szicília és Dél-Itália normann meghódításával, az ibériai reconquista sikereivel s az első kereszteshadjárral; így nagyobb területeken került közvetlen érintkezésbe a három vallási csoport. Ld. BONNER 92. és 5. jz.

⁴ Az ún. szükségyszerű érvekre utal (kat. *raons necessàries*, lat. *rationes necessariae*), melyek (és az *Ars*, Llull kombinatorikus filozófiai rendszere) révén értelmileg belátható az igazság, vagyis Llull szerint a keresztény hit igazsága. Ld. Leopoldo EIJO GARAY: „Las «razones necesarias» del Beato Ramón Llull, en el marco de su época”, *Estudios Lulianos* IX (1965) 23–38.

⁵ A virágokról ld. 280–282. A princípiumok bináris összekapcsolásának példáit ld. pl. 282, 286.

⁶ Azaz hitrendszere (kat. *creença*). A katalán *fè* (lat. *fides*) szót is hit-nek fordítom az alábbiakban.

S mialatt ilyenképpen töprengett, szeme megtelt könnyel, sírással és szíve szomorúsággal, sóhajokkal s fájdalommal, mert annyira szerette a pogány ezt a földi életet és annyira borzalmas dolog volt elgondolnia a halált s az a képzet, hogy halála után nincs semmi, hogy nem tudott megvigasztalódni, sem abbahagyni a sírást, sem a szomorúságot nem tudta kivetni a szívéből.

Míg ilyen gondolatokban s ilyen gyötrelemben volt, elhatározta, hogy elindul ama földről és elmegy egy idegen földre, hátha gyógyírt lel szomorúságára. Kitalálta, hogy elmegy egy nagy, lakatlan erdőségbe, amely bővelkedik forrásokban és sok szép gyümölcsstermő fában, melyek életet biztosítanak az emberi testnek. [...] ⁷

Mikor a pogány vigasztalódni és örvendezni akart azon, amit látott, hallott és szolgált, eszébe jutott a halál és az ő létezésének megsemmisülése, s megsokasodott szívében a fájdalom és a szomorúság. [...]

Míg az erdőben össze-vissza bolyongott, egy nagyon szép ösvényre bukkant. [...]

Történt, hogy míg a pogány azon az úton haladt, három bölcset találkozott, amint épp kijöttek egy városból. Az egyik zsidó volt, a másik keresztény, a harmadik szaracén. Mikor már kívül voltak a városon s meglátták egymást, hát üdvözölték egymást, szívélyesen fogadták egymás társaságát. Ki-ki a másik hogylétéről, egészségéről érdeklődött, és úticéljáról. S mindhárman megegyeztek, hogy pihennek egyet, felüdíteni a tudós foglalatosságban megfáradt lelküket.

Olyan sokat ment a három bölcset, mindegyik a maga hitéről beszélve s arról a tudományról, melyet diákjaiknak tanítottak, hogy éppen abba az erdőségbe értek, ahová a pogány is ment. S annyit ment a három bölcset abban az erdőségben, hogy egy szép rétre értek, ahol volt egy szép forrás, amely azt az öt fát öntözte, amelyeket az az öt fa jelez, amelyek e könyv elején vannak. ⁸

A forrásnál volt egy nagyon szép és nagyon nemesen öltözött hölgy, s egy szép paripán ült, amely a forrásból ivott. Mikor a bölcsek meglátták az öt fát, mik szépek voltak a látásra, és látták a hölgyet, akinek nagyon kellemes volt az arckifejezése, odamentek a forráshoz, s nagyon alázatosan és áhítattal köszöntötték a hölgyet, és a hölgy nagyon kellemesen viszonzta köszöntésüket. A bölcsek megkérdezték a hölgytől a nevet; azt mondta nekik, hogy ő: Értelem. S a bölcsek megkérték, hogy szíveskedjék beszélni nekik az öt fa természetéről s tulajdonságairól, s hogy mit jelentenek azok a betűk, amelyek az egyes virágokra voltak írva.

A hölgy válaszolt nekik, mondván: — Az első fa, amelyen huszonegy virágot láttok, az a fa Istent és az ő lényegi, nem-teremtett erényeit jelenti amelyek rá vannak írva a virágokra, ahogy látjátok. Ama fának többek közt két feltétele van. ⁹ Az egyik, hogy Istennek mindig a legnagyobb nemességet kell tulajdonítani (s őbenne elismerni)

⁷ A locus amoenus itt kihagyott, részletező ábrázolásához hasonlókat más Lull-művekben is találunk, így *Llibre de filosofia d'amor* című kései (1298) traktátusában (magyarul: *A szeretet filozófiájának fája*, az azonos című kötetben, 57; vö. föntebb, 277, 1. jz.).

⁸ A mű középkori kéziratái általában öt ábrát (miniatúrát) tartalmaznak illusztrációként.

⁹ A hét „erény” (azaz princípium: jóság, nagyság, örökkévalóság, hatalom, bölcsesség, szeretet, tökéletesség) (kat. *vertut*, lat. *virtus*) kettesével összekapcsolva 21-et ad ki.

lényekben, erényekben és cselekedetekben. A másik feltétel az, hogy a virágok ne legyenek ellentétben egymással, s az egyik ne legyen kisebb a másiknál. [...] ¹⁰ A második fának negyvenkilenc virága van, ahová írva van a hét erény, mint az első fán, s a hét teremtett erény, amelyek által az üdvözültek elérik az örök üdvözülést. [...] ¹¹ A harmadik fának negyvenkilenc virága van, amelyeken írva van a hét erény, melyek az első fán vannak, s írva van a hét vétek, vagyis a halálos bűnök, amelyek miatt a kárhozottak a pokolbéli tűzbe mennek. [...] ¹² A negyedik fának huszonegy virága van, melyek a hét teremtett erény. [...] Az ötödik fának negyvenkilenc virága van, ahová írva van a hét fő teremtett erény és a hét halálos bűn. [...]

Mikor a hölgy elmondta e szavakat a három bölcsnek, akkor elbúcsúzott tőlük és elment. A három bölcs a forrásnál maradt, az öt fa alatt. S az egyik bölcs felsóhajtott, mondván: — Ó, milyen üdvös állapot lenne, ha e fák által egy törvényben ¹³ és hitben volnánk mindannyian, minden ember, akik csak vagyunk! [...]

Gondoljátok meg, uraim, — mondta a bölcs a társainak —, mennyi kár származik abból, hogy az emberek nem egyetlen szektához tartoznak, s mekkora jó lenne, ha mindannyiunknak egy hite, egy törvénye lenne! Ha tehát ez így van, jónak látjátok-e, hogy leüljünk e fák alá, e forrás mellé, és megvitassuk, hogy mit hiszünk aszerint, amit e fák virágai és feltételei jelentenek? S mivel nem tudunk autoritások alapján megegyezni, próbáljuk meg, hátha meg tudunk egyezni demonstratív és szükségszerű érvek ¹⁴ alapján!

Mindegyik bölcs jónak látta, amit a bölcs mondott. [...] Amint pedig el akartak kezdeni kérdéseket intézni egymáshoz, meglátták a pogányt, az erdőségben közeledve. Nagy szakálla volt és hosszú haja, gyötrő gondolataitól s a megtett hosszú úttól elcsigázva, soványan és sápadtan járt; szeme könnytől áradt, szíve nem szűnt meg sóhajtozni, sem jajgatni a szája. Gyötrelme nagy szorongatása miatt szomjas volt, és előbb innia kellett a forrásból, hogy megszólalhasson és üdvözölje a bölcseket.

Mikor a pogány ivott a forrásból és valamelyest visszanyerte lélegzetét s lelkét, a maga nyelvén és szokásának megfelelően üdvözölte a három bölcsöt. A három bölcs viszonozta az üdvözlést, mondván, hogy a dicsőség Istene, aki Atyja és Ura mindannak, ami van, és aki az egész világot teremtette, és aki feltámasztja a jókat és a gonoszokat, óvja meg és vigasztalja és segítse ki gyötrelmeiből. [...]

— Hogyan, szép barátom — mondta az egyik bölcs —, te nem hiszel Istenben és nincs reménységed a feltámadásban?

¹⁰ A további négy fánál, rövidítve, kihagytuk a két-két feltételt (kat. *condició*, lat. *condicio*). A fák felsorolása lezárásul szerepel, hogy a tíz feltétel még két feltételhez igazodik: mind egy célra irányul s azzal (ti. az istenszeretettel, istenismerettel, istenfélelemmel) nem ellenkeznek.

¹¹ A hét erény: a három isteni erény (hit, remény, szeretet) és a négy sarkalatos erény (igazságosság, okosság, erősség, mértékletesség), kettesével összekapcsolva: $7^2=49$.

¹² A hét főbűn: kevélység, fősvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, jóra való restség: párosával összekapcsolva $7^2=49$.

¹³ A katalán *lig* (lat. *lex*) szót következetesen törvénynek fordítom, de sokszor tkp. a. m. 'vallás'.

¹⁴ Azaz nem szent könyveik alapján.

— Uram, nincs — mondta a pogány —, és ha van valami, amit jelezni tudtok nekem, ami által a lelkem arra hajolna, hogy legyen ismerete a feltámadásról, kérlek, hogy tegyétek meg [...]!

Mikor a három bölcs meghallotta és megértette a tévelygést, amelyben a pogány volt, s a szenvedést, mit e tévelygés miatt kellett elviselnie, akkor szeretet és könyörület támadt a szívükben, s eldöntötték, hogy bizonyítják a pogánynak Isten létezését, s hogy benne jóság, nagyság, örökkévalóság, hatalom, bölcsesség, szeretet, tökéletesség van; s hogy az öt fán levő virágok által bizonyítják ezeket a dolgokat. [...]

Az egyik bölcs így szólt: — Mi módon bizonyítsuk e dolgokat? Az a legjobb tanács, ha követjük azt a módszert, amelyre Értelem úrnő oktatott minket. De ha minden egyes virág által bizonyítjuk e dolgokat, túl hosszú lesz az anyag; ezért azt tartanám jónak, ha csak néhány virág által vizsgálnánk és bizonyítanánk Isten létezését s hogy megvan benne a fent mondott hét „erény”, s hogy van feltámadás. [...]¹⁵

Kezdődik az első könyv

Az első fa [...] ¹⁶

8. virág: Nagyság, hatalom

— A természetben összeillik a nagyság és a hatalom [képesség], mert egy mag természetes úton visszahozza az ugyanazon fajú fűvet vagy fát; de nem ugyanazt hozza vissza, hanem egy másik fát. Ugyanez történik az emberek, állatok és a madarak nemzésével, mert egy ember egy embertől és egy asszonytól származik természetes úton, nemzés által, és egy állat egy másiktól, de nem ugyanaz az ember tér vissza, amelyik meghal, sem ugyanaz az állat, hanem másik ember és másik állat. Tehát ha a természetnek oly nagy hatalma lenne, hogy ugyanazon embert, ugyanazon állatot és ugyanazon fát tudná az életbe visszahozni, amelyik meghal, nagyobb hatalma lenne, mint ami van. Tehát ha Isten nem támasztaná föl azt az embert, aki meghal, nem mutatná meg, hogy hatalma nagyobb, mint a természet hatalma. Mivel tehát hatalma nagyobb, mint a természet hatalma, ha nem cselekedné azt, hogy hatalma nagyobbak lássék, mint a természeté, ellenkezné a saját hatalmával, szeretetével, tökéletességével, jóságával, bölcsességével s a fák többi virágjával, s ez helytelen volna. Ez a

¹⁵ A kihagyott részben azt javasolja a bölcs (nyilvánvalóan a keresztény), hogy ők hárman sorban magyarázzák az egyes fákat. Mindhárman udvariasan a másik kettőre hárítják a kezdést, végül a pogány sürgetésére belekezdenek.

¹⁶ A fent jelzett hét „erény” (azaz isteni tulajdonság, princípium, máskor Lullnál kat. *dignitat*) párba állításának 21 lehetőségéből 11-et választanak a bölcsök, előbb láncban haladva: jóság és nagyság, nagyság és örökkévalóság, majd: örökkévalóság és hatalom, hatalom és bölcsesség, bölcsesség és szeretet, szeretet és tökéletesség, jóság és örökkévalóság, nagyság és hatalom, örökkévalóság és bölcsesség, hatalom és szeretet, bölcsesség és tökéletesség. Közülük most egyet emelünk ki: látszik, hogy a nagyság (*granea*) és hatalom (*poder*) (tkp. ’képesség’, ’hatás/-hetés’) szavakkal szabadon alkotott mondatok alkotják a gondolatmenetet. Itt szólal meg másodszor a pogány. (Először az örökkévalóság és hatalom elemzésekor kérdez közbe, hogy nem lehet-e, hogy — Istenhez hasonlóan — a világ is örök.)

helytelenség mutatja, hogy lesz feltámadás és hogy maga a te tested támad föl, hogy megmutassa: Istennek nagyobb hatalma van, mint a természetnek. [...]

Mikor a pogány meghallotta e szavakat s visszaemlékezett a fent említett többi bizonyításra, feldúlt lelke kezdett földerülni, és szíve örvendezni, s ezért megkérdezte a bölcsöt, hogy a vadállatok és a madarak is föltámadnak-e. S a bölcs válaszolt, mondván: nem, mert sem a vadállatok, sem a madarak nem értelmesek és nincs szabad akaratuk. S ha föltámadnának, Isten az ő igazságossága és bölcsessége ellenében tene, s ez a fák feltételeivel szembenállna. [...]

Mikor a bölcs bizonyította a pogánynak, hogy Isten létezik s megvannak benne az első fa virágai, s bizonyította, hogy kell, hogy legyen föltámadás, akkor a másik bölcs elkezdte bizonyítani ugyanezeket a dolgokat a második fán. Kiválasztott néhány virágot, hogy ugyanazokat a dolgokat bizonyítsa, mint amelyeket az első bölcs az első fa által. [...]¹⁷

Mikor a pogány elmondta e szavakat, mind a három bölcs válaszolt neki és azt mondta, hogy térjen az ő törvényére és hitére.

— Hogyan?! — mondta a pogány. — Hát ti hárman nem egy törvényen és egy hiten vagytok?

— Nem — válaszoltak a bölcsök —, hanem különbözünk hitben és törvényben, mert az egyikünk zsidó, a másik keresztény, megint másik pedig szaracén.

— S melyikőtök van jobb törvényben — mondta a pogány —, s hogy vajon mindegyik törvény igaz?

Mind a három válaszolt, egymás ellen szóltak, s mindegyik dicsérte a maga hitét és szidta a másiknak, amit az hitt. [...]¹⁸

Szólt az egyik: — Milyen módszerünk legyen e most kezdődött disputában [...]?

Egy másik ezt mondta: — [...] aki a hite alapján a legjobban tudja az általa hitt cikkelyeket összeegyeztetni a fák virágaival s feltételeivel, az ezzel azt fogja jelezni és megmutatni, hogy jobb hitben van, mint a többiek.

Mindegyik bölcs jónak látta, amit a bölcs mondott, és mert mindegyik meg akarta tisztelni a másikat, mind habozott, hogy első legyen. De a pogány megkérdezte, hogy melyik törvény volt az első; a bölcsök erre azt mondták, hogy a zsidóké. S ezért a pogány kérte a zsidót, hogy kezdje ő.

Mielőtt a zsidó elkezdte, megkérdezte a pogányt s az ő társait, hogy cáfolni fogják-e szavait; s a pogány akaratának megfelelően a három bölcs megegyezett egymás közt, hogy az egyik a másiknak nem szól ellene, míg kifejti az érvelését, mert az ellenkezés rosszakaratot szül az emberi szívben, s a rosszakarat zavarja az értelmet a megértésben. Ám a pogány azt kérte a bölcsektől, hogy egyesegyedül ő válaszolhasson az érvelésükre, ahogy jónak látja, hogy jobban kereshesse az igazságot az igaz törvényről, amelyet annyira vágyott megérteni; s ebbe mindegyik bölcs beleegyezett.

¹⁷ A bölcsök elmondják bizonyításukat az öt fa alapján. A pogány buzgó imában magasztalja Istent, s kéri a bölcsöket, tanítsák meg Isten szolgálatára, hogy majd üdvösségre vezesse az embereket.

¹⁸ A pogány mélyen elsomorodik, s kéri, hogy vitatkozzanak előtte: mi az igaz út, mi a tévelygés?

Kezdődik a második könyv

A zsidó imával kezdte, mondván: — A hatalmas, egy Isten nevében, kiben van a mi reménységünk, hogy megszabadulunk a fogságból, amelyben vagyunk.

S mikor befejezte imádságát, azt mondta, hogy nyolc hitcikkelyben hisz, vagyis:
 hinni kell az egyetlen egy Istenben,
 a második cikkely: hinni, hogy Isten mindennek teremtője, ami van,
 a harmadik: hinni, hogy Isten adta a Törvényt Mózesnek,
 a negyedik: hogy Isten el fogja küldeni a Messiást, aki kivon minket a fogságból, amelyben vagyunk,
 az ötödik hitcikkely a feltámadás,
 a hatodik az ítélet napja, amikor Isten megítéli a jókat és a gonoszokat,
 a hetedik: hinni a mennyei dicsőségben,
 a nyolcadik: hinni, hogy van pokol. [...] ¹⁹

4. cikkely: A Messiás

Így szólt a zsidó a pogányhoz: — Mi hiszünk a Messiás eljövételében, aki eljön, hogy kiszabadítsa a zsidók népét a fogságból, és Isten prófétája és küldötte lesz. [...]

2. virág: Jóság, szeretet ²⁰

— Isten jósága és az a szeretet, amely bennünk van iránta, összeillenek; mert ha nem illenének össze, abból az következne, hogy a szeretet nem lenne erény, vagy hogy Istenben nem lenne tökéletes jóság; s ezeknek a meg nem feleléseknek bármelyike lehetetlen. Így mikor mi, az Isten iránti nagy szeretetünk által viseljük s viseltük hosszan el a súlyos fogságot, amelyben vagyunk, amelyben sok megszegés és megvetés ér a keresztények s a szaracénok népétől, akikéi vagyunk, és ők kényszerítettek, gyötörnek, és akiknek adót kell fizetnünk s évente meg kell váltanunk magunkat; s mindezt a gyötrelmet jobban szeretjük elviselni és vállalni, hogy szeressük Istenet és hogy ne hagyjuk el a Törvényt, sem azt az utat, amelyre állított; ezért szükség-szerű, hogy Isten jósága, mely könyörülettel és malasztal teljes, szánalomra induljon s elküldje nekünk követét s hogy ez kivonjon ebből a fogságból, amelyben vagyunk, azért mert szeretjük, tiszteljük és szolgáljuk Őt. Tehát ha Isten jósága nem segítene nekünk s nem sietne segítségünkre gyötrelmeinkben és sanyargatásainkban — és leginkább mert akár szabadok is lehetnénk, ha el akarnánk hagyni a Törvényt, melyben vagyunk —, ez azt jelentené, hogy Isten jóságában nem lenne meg a nagyság, hatalom, szeretet tökéletessége, és ez lehetetlen; ennek lehetetlen volta miatt világos a mi szeretetünknek és reménységünknek, hogy Isten az ő nagy jósága által el fogja küldeni a Messiást, hogy kiszabadítson minket a fogságból, amelyben vagyunk.

¹⁹ A felsorolás Maimonidés 13 hittételéhez áll a legközelebb.

²⁰ Itt *caritat*, tehát Lull az *amor* és a *caritat* szavakat szinonimaként használja, bár elég következetes szokott lenni a szakszavakban.

Kérdés. A pogány megkérdezte a zsidót: — Ez a mostani fogságotok már régóta tart?

Válasz. Válaszolt a zsidó: — Már kétszer voltunk fogságban. Az egyik hetven évig tartott, és a másik négyszáz évig, de ez már több mint ezerkétszáz éve. Az első két fogságnak tudjuk az okát, hogy miért voltunk bennük, de erről a mostani fogságról nem tudjuk, hogy miért vagyunk benne, sem hogy miért nem.

Ezt mondta a pogány a zsidónak: — Lehetséges, hogy valamilyen bűnben vagytok, amellyel Isten jósága ellen vagytok, s gondoljátok, hogy ebben a bűnben vagytok, s nem kértek bocsánatot Isten jóságától, amely illik az ő igazságosságához? S ezen igazságossága miatt nem akar kiszabadítani titeket, hogy míg el nem ismeritek bűnötöket és bocsánatot nem kértek miatta? [...]

Kezdődik a harmadik könyv, a keresztények törvényéről

— Melyikőtök beszél előbb? — mondta a pogány. Válaszolt a zsidó: — Sorrendben a kereszténynek kell kezdenie, mert törvénye előbb volt, mint a szaracénoké.

Így hát a pogány kérte a keresztényt, hogy kezdje el bizonyítani a törvényét és hite cikkelyeit. Ám a keresztény válaszolván megkérdezte a szaracént, hogy egyetért-e, hogy ő kezdjen, amint a pogány akarta. A szaracén válaszolt mondván, hogy egyetért vele.

A keresztény letérdelt, megcsókolta a földet, gondolatait Istenhez, szemeit s kezeit az ég felé emelte. Arca előtt keresztet vetett, e szavakat szólván: — Az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében, háromságban egy Isten és háromság az egységben. — Mikor a keresztény hódolt az isteni egységnek és háromságnak, ismét keresztet vetett és Jézus Krisztus emberségének tiszteletére e szavakat szólta: — *Adoramus te, Christe, et benedicimus tibi, quia per crucem tuam redemisti mundum.*²¹

Mikor a keresztény elvégezte imáját, azt mondta, hogy törvényének tizennégy cikkelye van, melyek közül hét Jézus Krisztusnak az isteni természetére és hét az emberi természetére vonatkozik.²² Azok, amelyek az isteni természetre vonatkoznak, ezek: egy Isten, Atya és Fiú és Szentlélek, teremtő, újjáteremtő, megdicsőítő. Az a hét cikkely, amely Jézus Krisztus emberi természetére vonatkozik, ezek: Krisztus a Szentlélektől fogantatván, szűztől születvén, megfeszítettetett, szálla alá poklokra, föltámadta, fölmeéne a mennyekbe, eljövendő léssen ítélni jókat és gonoszokat az ítélet napján.

Mielőtt a keresztény elkezdte volna bizonyítani a cikkelyeit, e szavakat szólta a pogánynak: — Tudd meg, te pogány, hogy hitünk cikkelyei olyan magasak és olyan nehéz hinni és megérteni őket, hogy nem értheted meg, ha értelmed és lelked minden erejét nem teszed bele, hogy megértsd azon érveket, amelyekkel igyekszem bizonyítani neked a fõnt mondott cikkelyeket. Mert sokszor megtörténik, hogy az ember elégségesen bizonyít bizonyos dolgokat, de mert akihez az ember a bizonyítást intézi,

²¹ „Imádunk téged, Krisztus, és áldunk téged, mert kereszted által megváltottad a világot.” (Latin antifóna, szokott szövege: ... *per sanctam crucem tuam* ..., „... a te szent kereszted által ...”)

²² Llull számos művében tárgyalja a 14 artikulust vagy többet közülük, s két jelentős traktátust kifejezetten a hitcikkelyeknek szánt: a *Liber de quattuordecim articulis sacrosanctae Romanae Catholicae fidei* (kb. 1283–1285) és a *Liber Apostrophe* (1296) címűeket.

nem képes megérteni, annak úgy tűnik, hogy az ember nem adott bizonyítást ahhoz, ami bizonyítható.

2–4. cikkely: A Háromság

Hogy bizonyítsuk: háromság van Istenben, szakítsuk le először ezt a virágot.

1. virág: Jóság, nagyság²³

[...]

Kérdés. Szólt a pogány: — A négyes vagy az ötös vagy az ezres szám nagyobb jószágot foglalhat magában, mint a hármas szám; így ha négy vagy öt vagy ezer jó van Istenben, nagyobb lesz Isten jósága, mintha csak hármas számban léteznék.

Megoldás. A keresztény válaszolt a pogánynak: — Ezt a kérdést ugyanazon föntebb mondott módon²⁴ lehet megoldani. Mert nem lehetséges, hogy Istenben egynél több nemző, nemzett és származó legyen, mert e három mindegyikében tökéletes és teljes az adott tulajdonság. Mert ha több mint három lenne, a három egyikében sem lenne tökéletes az a tulajdonság, s nem lenne tökéletes a jóság, nagyság, örökkévalóság, stb. Így tehát mivel nem lehetséges, hogy sok Isten legyen s egy Isten elég ahhoz, hogy övé legyen mind a jóság, nagyság, stb., ami az összesé együtt lenne, s még több is lehet övé, mint ami az összesnek együttesen lenne, ezért egy nemző elég ahhoz, hogy övé legyen mind a jóság, nagyság, stb., ami két vagy három nemzőé lenne, és többje is lehet, mint ami azoknak lehetne. Mert ha két vagy több nemző lenne, nem lenne egymás közt végtelen a jóságuk, nagyságuk, örökkévalóságuk, hatalmuk, stb., hiszen csak is egyé lehet az; s ugyanez történnék, ha két vagy több nemzett lenne, vagy két vagy több származó. [...]

Mikor a keresztény elmondta e szavakat, a pogány válaszolt neki, mondván: — Hallottam szavaidat és érveidet, és megértettem őket.

De mielőtt válaszolnék e szavaidra, hallani akarom azt is, hogy mit hisznek a szaracénok, s hogy hogyan egyeznek hitcikkelyeik a fák virágaival és feltételeivel. S ezért kérem a szaracént, hogy mondja el nekem, amit el szándékozik mondani.

²³ A 14. jegyzetben leírtakhoz hasonlóan a princípiumok, továbbá az erények, bűnök közt lehetséges párokból (sőt hármasokból, mint pl. nagyság, hatalom, szeretet) 22-t emel ki a keresztény vitapartner, s azokkal alkot mondatokat, illetve gondolatmeneteket.

²⁴ A kihagyott gondolatmenet: Isten tökéletességéből következik, hogy az Istenben levő princípiumok (nagyság, jóság, stb.) végtelenek. Mármost ha Istenben (legalábbis a szentháromsághívó keresztény hit szerint) nemző (az Atya), nemzett (a Fiú) és származó (szó szerint: „kijövő”) (a Szentlélek) van, akkor mindegyikben végtelen a jóság, a nagyság, stb. A pogány első közbevetése, hogy akkor jobb lenne, ha Isten egységében mind nemzőből, mind nemzettől, mind származóból végtelen sok lenne. A keresztény válasza szerint akkor (nyilván, mivel az adott tulajdonságon többen osztoznának) valójában egyenként nem lenne végtelen a jóságuk, stb. Itt tehát a (latin) keresztény a priori elfogadottnak tekinti, hogy az egy Istenben *van* nemző, nemzett és (kettejüktől) származó.

Kezdődik a negyedik könyv

Mikor a szaracén látta, hogy itt az óra, itt az idő, hogy beszéljen, odament hát a forráshoz, és megmosta a kezét, az arcát, fülét, orrát, száját, s aztán a lábát, és néhány más testrészét, az eredeti bűn és a szív tisztasága jelzésére.²⁵ Aztán a földre terítette a fejkendőjét, háromszor letérdelt, fejével a földet érintve és megcsókolva a földet, és szívét, kezét és szemét az égre emelve e szavakat szólta: — Az könyörülő, irgalmas Istennek nevében, akinek adassék dicséret, mert a világ Ura; aki előtt hódolok s aki-ben bízom, mert ő az üdvösség igaz ösvényére való vezetés.²⁶ — Sok más szót is mondott a szaracén, ahogyan szokta volt imádságában.

A szaracén, befejezván imádságát azt mondta a pogánynak, hogy törvényének tizenkét cikkelye van, azaz: hinni az egy Istenben; a Teremtőben; hogy Mohamed az ő prófétája; a Korán az Istentől adatott törvény; az angyal megkérdezi a meghalt embert, amikor eltemették, hogy Mohamed Isten követe-e; minden meghal, Istent kivéve; feltámadás; Mohamed meghallgattatik az ítélet napján; számot kell adnunk Istennek az ítélet napján; meg fognak mérteni az érdemek és a vétkek; mindenki át-megy az ösvényen; a tizenkettedik artikulus: hinni a paradicsom s a pokol létezésében.

4. cikkely: a Korán

1. virág: Hatalom, szeretet

A szaracén ezt mondta a pogánynak: — Mohamed tanulatlan ember volt, aki nem ismerte a betűvetést, a Korán mégis a legszebb írásmű, amely létezik és létezhet. Így ha ez a dolog nem lett volna Isten akarata és műve, Mohamed nem tudott volna megalkotni ilyen szép alkotást, sem olyan szépen szerkesztett szavakat, mint amilyenek a Korániéi. S mivel Isten hatalma által olyan szép alkotás a Korán, és Mohamed által adatott, aki nem ismerte a betűvetést, s magától nem tudott volna olyan szép szavakat alkotni, a Korán Isten szava kell legyen.

Hatalom és szeretet egybeillik Istenben, és mivel a Koránban olyan sok áldás van, amelyet Isten azoknak ígért, akik ismerik az ő dicsőségét, ezért a Korán Istennek az ő népe iránti nagy szeretetét jelzi. S mert egyik törvény sem ígér olyan sok áldást az embernek, mint a Korán, ezért ezzel az jelződik, hogy a Koránt Isten jobban szereti, mint bármely másik törvényt. S ha nem lenne így, ebből az következnek, az ember jobban szerethetné Istent, ha Isten kisebb áldásokat ígérne, semmint nagyobbakat, s ez lehetetlen, a fa feltételeivel ellentétes dolog volna.

²⁵ A muszlim hitvitázó ezek szerint pontosan elvégezte az ima előtti, a Korán 5:6 által parancsolt tisztálkodási rítust (*tabáira*). Az eredeti bűn tétele nem muszlim — Llull értelmezése. A „fejkendő” szó valami ruhadarabra utal (a kéziratok olvasatai különbözők), amely az imaszőnyeget helyettesíti.

²⁶ A Korán első szúrójának, a Fátihának parafrázisa. A Fátihát a muszlimok minden imában arabul recitálják.

E könyv vége

Mikor a pogány meghallotta a három bölcsnek mindezen érveit, kezdte számba venni mindazt, amit a zsidó mondott, s aztán számba vette mindazt, amit a keresztény mondott, s ugyanezt tette azzal, amit a szaracén mondott. Bizony, a három bölcsnek igen tetszett, hogy a pogány megértette és megjegyezte szavaikat; s együtt mondták a pogánynak, hogy jól tudták, hogy nem egy szív és fül nélküli emberrel beszélnek. A pogány, számba véve, ami főntebb mondatott, fölállt, s értelme megvilágosodott az üdvösség útja által. És szíve szeretni kezdett s könnyeket fakasztott szemeiben, s dicsőítette Istent, e szavakat mondván:

Az imádság

[...] Uram, Istenem, imádom és áldom a te nagyságodat, mely végtelen a jóságban, örökkévalóságban, hatalomban, bölcsességben, szeretetben, tökéletességben.

Dicsőség s dicséret, Uram, a te örökkévalóságodnak, mert jóságban, nagyságban, hatalomban, bölcsességben, szeretetben, tökéletességben kezdet és vég nélkül való.

Uram, Istenem, ama hatalmat, amely végtelenül a tiéd a te jóságodban, nagyságodban, örökkévalóságodban, bölcsességedben, szeretetedben, tökéletességedben, imádom és félem és tisztelem minden más hatalom fölött. [...]

S a három bölcs fölállt, s nagyon kedvesen és áhítatosan búcsút vettek a pogánytól. Sok áldást mondott a három bölcs a pogányra, és a pogány a bölcsekre. Ólelések, csókok, könnyek és sírás voltak búcsúzásukkor s szavaik végeztével. De mielőtt a három bölcs eltávozott volna arról a helyről, a pogány megkérdezte, mondván, hogy nagyon erősen csodálkozik rajtuk, amiért nem várják meg, hogy meghallják, melyik az a törvény, amelyet a többiekkel szemben választ. A három bölcs válaszolt, mondván, azért, hogy mindegyiküknek az legyen a véleménye, hogy az ő törvényét választotta, nem akarnak tudni, hogy melyik törvényt választja. — S leginkább mert ez nekünk anyagul szolgál a vitára egymás közt, hogy ész-erővel s az értelem természetével lássuk, hogy melyik törvénynek kell lennie, amelyiket te választasz. S ha te nyilvánítanád nekünk, hogy melyik törvényt becsülöd a legjobban, nem lenne olyan jó anyagunk arra, hogy vitatkozzunk, sem hogy megtaláljuk az igazságot.

Bevégezvén e szavakat, a három bölcs visszatért a városba, ahonnan kijöttek. [...] a három bölcs odaért arra a helyre, ahol a városból kijöve először találkoztak; s itt a három bölcs nagyon szeretetreméltóan és nagyon kedvesen búcsút vett egymástól. Mindegyik bocsánatot kért a másiktól, ha a törvényére valami rút szót mondott volna. Megbocsátottak egymásnak [...], s megbeszélték a helyet és az órát, amikor vitáznak, s hogy hogyan tisztelik meg és szolgálják egymást, hogyan vitáznak, és hogy amikor majd egyező hitre jutnak, kimennek a világba, dicséretet és dicsőséget adva a mi Urunk Istenünk nevének. Mind a három bölcs otthonába tért, és megtartotta, amit ígért. [...]